

УДК 159.9.075

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-1.25>

О. О. Бантишева

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Державний університет «Житомирська політехніка»

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ, ЗМІСТ ТА РЕЗУЛЬТАТИ АПРОБАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ, СХИЛЬНИХ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті на підставі теоретичного аналізу літератури обґрунтовано поняття віктимності, віктимної поведінки й емоційного інтелекту. Наведено власні дані, які свідчать, що проведене емпіричне дослідження щодо психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, виявило недостатній рівень емоційного інтелекту в досліджуваних, особливо це стосується осіб юнацького віку, схильних до агресивної, гіперсоціальної, реалізованої віктимної поведінки. Так, більшість осіб юнацького віку, які брали участь в емпіричному дослідженні, не зміють керувати своїми емоціями та спрямовувати їх у конструктивне русло, емоційно негнучкі, погано уявляють, що відчують люди, які їх оточують, і як з ними можна взаємодіяти. Високий рівень схильності до віктимної поведінки виявлено в понад третини, а середній рівень – приблизно в половини досліджуваних юнаків і юнок. Лише кожний шостий із досліджуваних осіб юнацького віку характеризується низьким рівнем схильності до віктимної поведінки.

За результатами дисперсійного аналізу встановлено: чим вище емоційний інтелект загалом і його парціальні показники, зокрема «управління своїми емоціями», тим нижче схильність до віктимної поведінки, особливо до таких видів, як «агресивна» та «гіперсоціальна».

Виявлені психологічні особливості емоційного інтелекту засвідчили доцільність розроблення спеціальної психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, що сприятиме водночас зниженню їхньої схильності до віктимної поведінки.

У психологічній програмі були використані активні методи і прийоми групової роботи, які забезпечили розвиток тих показників емоційного інтелекту осіб юнацького віку, що сприяють зниженню схильності до віктимної поведінки.

У результаті апробації програми доведено її ефективність, яка, зокрема, проявилась у розширенні уявлень осіб, схильних до віктимної поведінки, про емоційний інтелект і його роль у власній життєдіяльності; виробленні вмінь управління власними емоціями; розумінні емоцій інших людей, зниженні схильності до віктимної поведінки тощо.

Ключові слова: віктимність, віктимізація, віктимна поведінка, схильність до віктимної поведінки, емоційний інтелект, розвиток емоційного інтелекту, зниження схильності до віктимної поведінки.

Постановка проблеми. Кризові явища сучасного суспільства зумовлюють підвищення рівня схильності до віктимної поведінки, особливо це стосується осіб юнацького віку, які перебувають на певному роздоріжжі, на шляху пошуку себе. Емоційний інтелект є одним із ключових чинників адаптації особистості. Оскільки здатність осмислювати міжособистісні взаємини на основі розуміння емоцій і почуттів суб'єктів спілкування, вибудувати контакти та конструктивно взаємодіяти з оточенням, що, у свою чергу, приводить до максимального комфортного співіснування в соціумі та вміння досягати поставлених цілей під час взаємодії з іншими людьми, є важливими перешкодами на шляху зовнішніх негативних емоційних впливів, сугестії, антисоціальної поведінки тощо.

Проблема емоційного інтелекту досліджувалася вітчизняними (С. Дерев'яно, Л. Колісник,

Е. Носенко, О. Саннікова й ін.) та закордонними (Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Д. Карузо, Дж. Мейер, П. Селовеї та ін.) науковцями в контексті сприйняття та розуміння емоцій, управління ними, розвитку емпатії, самоконтролю, здатності справлятися та протистояти тиску навколишнього середовища тощо. Вивчався взаємозв'язок емоційного інтелекту із соціальною та комунікативною компетентністю, самоактуалізацією, тривожністю (І. Андрєєва, С. Максименко й ін.), інфантильністю (М. Одинцова, А. Спірна й ін.), зі ступенем диференціації особистого досвіду переживань емоційних станів (В. Овсяникова, Д. Люсін та ін.), духовним розвитком, дефіцит якого трактувався як чинник віктимності (С. Кучинська й ін.). Досліджено окремі складові частини емоційного інтелекту девіантної особистості (І. Ветрова, М. Одинцова й ін.).

З іншого боку, різноманітні аспекти проблеми віктимності особистості були предметом уваги дослідників, насамперед у галузі кримінології, під час дослідження взаємозв'язку злочинця та жертви злочину (В. Полубінський, Л. Франк та ін.). Психологічні проблеми віктимності досліджувалися вітчизняними (О. Бовть, О. Бондарчук, Т. Вакуліч, Н. Максимова, С. Гиренко й ін.) та закордонними (Г. Гентинг, І. Малкіна-Пих, Б. Мендельсон, К. Міядзава, Д. Рівман та ін.) авторами. Велику кількість робіт присвячено профілактиці та корекції девіантної поведінки підлітка, зокрема віктимної (С. Белічева, Є. Змановська, Ю. Клейберг, Р. Овчарова й ін.).

Водночас психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, попри всю актуальність, не були предметом спеціального дослідження. Натомість їх вивчення дозволило установити взаємозв'язок між емоційним інтелектом і готовністю особистості ставати жертвою обставин і оточення, дало підставу для створення програми розвитку емоційного інтелекту та зниження рівня схильності до віктимної поведінки.

Аналіз наявних програм/тренінгів із розвитку емоційного інтелекту (Д. Гоулман, Г. Орме, А. Елліс та ін.) показав, що більшість спрямовані на дорослих людей зі сформованою та зміцненою психікою, а отже, не враховують специфічні особливості юнацького віку.

Мета статті полягає в ознайомленні з результатами дослідження особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, представлено програми щодо розвитку емоційного інтелекту саме в таких осіб, аналіз їхньої ефективності під час апробації.

Виклад основного матеріалу. Як у закордонній, так і у вітчизняній психології спостерігається зростання інтересу до вивчення емоційного інтелекту як конструкта, що забезпечує можливість будувати міжособистісні взаємини на основі розуміння емоцій і почуттів як власних, так і інших людей (Д. Гоулман [10; 11]; Дж. Мейєр [29]; П. Селовей [27] та ін.). Сучасні дослідження розглядають різні аспекти емоційного інтелекту: проблеми вимірювання та застосування на практиці (Л. Колісник [16], Д. Люсін [19] та ін.), взаємозв'язок із лідерством (Л. Аверченко [1], І. Андрєєва [2] та ін.), роль у професійній діяльності (В. Кутєєва [18], Г. Юліна [18]) та ін.

Але і досі не існує однозначного трактування поняття емоційного інтелекту загалом і емоційного інтелекту осіб юнацького віку зокрема. Низка дослідників розглядають його як підструктуру соціального інтелекту [8; 20] або підструктуру інтелекту загалом як багатоаспектного конструкта [24]; однак існує інша думка: емоційний інтелект розглядається як більш широке поняття,

а соціальний інтелект – як один із його аспектів [5, с. 7–11; 6, с. 31–35].

Під час дослідження нами було визначено емоційний інтелект осіб юнацького віку як особистісне утворення, що забезпечує розширення кола чинників, здатних викликати емоційний відгук; емоційну забарвленість особистісно значущих відносин юнаків і юнок (морально-етичних почуттів, потреби у дружбі й любові), підвищення їх самоконтролю та саморегуляції.

Що стосується емоційного інтелекту загалом, то це та сполучна ланка, що допомагає осмислити міжособистісні взаємини на основі розуміння емоцій і почуттів суб'єктів взаємодії, вибудовувати лінію поведінки в потрібному річищі, що, у свою чергу, приводить до максимально комфортного співіснування в соціумі, допомагає досягти поставлених цілей під час конструктивної взаємодії з іншими людьми [7, с. 26].

Віктимна поведінка¹ та схильність до неї – поняття, які в межах вітчизняної науки ввів Л. Франк, вказуючи, зокрема, на те, що поведінка людини може бути не лише злочинною, але й віктимною (необачною, ризикованою, легковажною, розбещеною, провокаційною, небезпечною для себе тощо) [26], – досі також не мають єдиного теоретичного трактування.

Ми встановили, що схильність до віктимної поведінки в юнацькому віці зумовлена специфічними особливостями цього віку, як-от: внутрішня кризовість, зміст якої пов'язаний із процесами професійного й особистісного самовизначення; відкриття й рефлексування свого внутрішнього світу; граничність та невизначеність соціального стану юнацтва; суперечності, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю, та ін.

У психології можна виокремити декілька підходів до дослідження проблеми віктимності, кожен із яких визначає сутність схильності до віктимної поведінки та чинники формування (психоаналітичний, неофрейдистський, підхід гештальтпсихології, позитивної психології, біологічно-генетичний, особистісний, когнітивний, біхевіористичний, екологічний, психодидактичний, гуманістичний, синергетичний).

Нами показано доцільність комплексного підходу, відповідно до якого схильність особистості до віктимної поведінки трактується як властивість особистості, яка виявляється в настанові на власну безпорадність, низьку самооцінку та

¹ Термін «віктимна поведінка» уперше виник у рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (*viktima* – «жертва», *logos* – «вчення») у буквальному перекладі означає «вчення про жертву». Це загальна теорія, що має предметом дослідження жертву будь-якого походження, як кримінального, так і не пов'язаного зі злочинами (жертви нещасних випадків, природних і техногенних катастроф, епідемій, війн та інших збройних конфліктів, політичних протистоянь, а також різних видів насильства (зокрема, сексуального) й адиктивної поведінки) [22].

негативне ставлення до себе аж до відчуття власної неповноцінності; у підвищеному почутті тривожності, хворобливому ставленні до критики; труднощах під час подолання тиску оточення, переживанні власних емоцій, схильності брати на себе відповідальність за почуття та стани іншої людини, що зумовлює підвищену готовність до засвоєння віктимних стереотипів і патернів поведінки.

Припущення про зв'язок емоційного інтелекту зі схильністю до віктимної поведінки підтверджують результати існуючих досліджень: недостатність емоційного інтелекту корелює із проблемною поведінкою, зокрема агресією та вживанням наркотиків [13; 29; 31]; з високим рівнем особистісної тривожності в підлітків [4, с. 12–13]; з інтернет-залежністю [23]. Навпаки, високий рівень емоційного інтелекту корелює з організаторськими здібностями [3; 25]; зі стресозахисною й адаптивною функціями [15]; опором негативному афективному впливу [28]; самомотивацією [9; 14; 23]; зі здатністю розпізнавати загрозу і збільшувати потенціал протистояння різного роду небезпекам, інакше кажучи, високий рівень емоційного інтелекту знижує рівень віктимності [21, с. 191–201].

Наше дослідження не тільки підтвердило зв'язок емоційного інтелекту зі схильністю до віктимної поведінки, а й виокремило психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. Виявлено загалом недостатній рівень емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до агресивної, гіперсоціальної, реалізованої віктимної поведінки. За результатами дисперсійного аналізу встановлено: чим вище емоційний інтелект загалом та парціальний показник «управління своїми емоціями» зокрема, тим нижче схильність до агресивної віктимної поведінки. Низький рівень емоційної обізнаності й емпатії зумовлює схильність до гіперсоціальної поведінки.

Установлено, що високий рівень емоційного інтелекту загалом, а також показників «управління власними емоціями», «самомотивація» і «розпізнавання емоцій інших» знижує схильність до залежної і безпорадної поведінки. Водночас показник реалізованої віктимності зростає за високих показників емпатії, а схильність до гіперсоціальної поведінки – за високих показників самомотивації та розпізнавання емоцій інших.

За результатами кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, зумовлені низкою індивідуально-психологічних (тип темпераменту, тип ґендерної ідентичності, потреба в нових враженнях, самооцінка і самоставлення, ступень управління власним життям) та соціально-психологічних (міжособистісна залежність, сугестив-

ність, відчуття самотності, почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані із кліматом у сім'ї) чинників.

Виявлені психологічні особливості емоційного інтелекту засвідчили доцільність розробки спеціальної психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, що сприятиме водночас зниженню їхньої схильності до віктимної поведінки.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує програма з розвитку емоційного інтелекту (RULER), що була розроблена Пітером Селовейем, ректором Єльського університету [27, с. 334–338], і впроваджена в освітній процес у навчальних закладах Сполучених Штатів Америки. За результатами листування з науковцем встановлено, що аббревіатура RULER є акронімом від слів “recognize” – розпізнавати, “understand” – «розуміти», “label” – «давати назву», “express” – «виражати», “regulate” – «регулювати». В основу RULER покладено прагнення змінити погляди людини на важливість емоцій, коли історично емоції розглядали як щось шкідливе й інтрузивне в раціональне мислення [12; 17; 27], перешкоду для ухвалення рішень. П. Селовей зазначає, що розвинений емоційний інтелект допомагає попереджувати проблемну поведінку юнаків і забезпечувати просоціальну, зменшує насилля у групі однолітків та інші види неадаптивної поведінки, як-от уживання наркотиків і залякування однолітків [27, с. 334–338]. Учений вказує на можливість розвитку емоційного інтелекту за відносно стислий проміжок часу завдяки використанню активних групових психологічних методів навчання.

Щодо специфіки емоційного інтелекту в юнацькому віці варто зазначити, що його називають «серцевиною розвитку емоційного інтелекту», оскільки він зростає саме в юнацькому віці [2, с. 51].

Усе вищевикладене й стало підґрунтям розроблення й опробування психологічної програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки, що мала на меті поглибити уявлення про свій внутрішній світ, розвинути вміння й навички емоційної та поведінкової саморегуляції, конструктивного вираження своїх почуттів; здатність ефективно справлятися з вимогами й тиском навколишнього середовища, сприяла зниженню схильності до проявів віктимності тощо.

Психологічна програма «4Е» (назва відображає наявність літери Е на початку назви кожного з модулів) складається із чотирьох модулів.

Модуль 1. «Емоційна обізнаність» – спрямований на розвиток здатності усвідомлювати і визнавати власні емоції та їхні наслідки. **Модуль 2.** «Емоції – мій головний інструмент. Керую собою» – спрямований на розвиток емоційної

гнучкості, уміння вибудувати конструктивний діалог. **Модуль 3.** «Емоції інших людей» – спрямований на розвиток здатності розуміння емоцій людини за використання нею різних каналів експресії: міміки, мови, вегетативної та рухової реакцій; правильно тлумачити ситуацію, інтуїтивно вловлювати те, чого потребують люди. **Модуль 4.** «Емпатія та/або міжособистісна залежність» – спрямований на розмежування у свідомості розуміння емпатії як співпереживання іншому, проникнення в його стан і міжособистісної залежності, яка формується на основі страху самотності й некритичного підлаштовування під емоції інших, що може спричинити віктимну поведінку.

Під час розроблення психологічної програми використовувались як відомі й апробовані вправи з авторською модифікацією, так і спеціально розроблені авторські вправи, що враховують психологічну специфіку учасників групи і забезпечують розвиток тих показників емоційного інтелекту, які сприяють зниженню схильності до віктимної поведінки. А саме «управління своїми емоціями» (низькі показники були зафіксовано у схильних до агресивної віктимної поведінки й у схильних до залежної та безпорадної поведінки); «емоційна обізнаність» і «здатність до розпізнавання емоцій інших людей» (низькі показники констатовано майже в усіх схильних) тощо. А також вплив на віктимні «маркери» – низьку самооцінку, негативне ставлення до себе, підвищене почуття тривожності, хворобливе ставлення до критики, труднощі під час подолання тиску оточення, хворобливе переживання власних емоцій, настанова на безпорадність, схильність брати на себе відповідальність за почуття та стани іншої людини.

Програма містила активні групові методи роботи та терапевтичні. Під час самостійної роботи застосовувалися окремі психотерапевтичні засоби: ведення щоденника, написання листів собі й іншим людям, казкотерапія й малювання за мотивами казки, прослуховування класичної музики тощо. Особливо важливим уявляється ведення щоденника, що сприятиме розвитку впевненості в собі, емоційної сфери, осмисленості життя тощо.

Щодо казкотерапії, як відомо, процес роботи з казкою допомагає знайти ефективний спосіб вирішення життєвих завдань, отже, змінити звичну поведінку і розвивати інші навички через емоції, розширити свідомість, удосконалити взаємодію з навколишнім світом. До казок зверталися у своїй творчості відомі психологи: Е. Берн, Е. Гарднер, Е. Лісіна, Е. Фромм та інші. Під час казкотерапії робота йде на внутрішньому, підсвідомому рівні. Зазвичай під час читання, вигадкування, розігрування, продовження або малювання казки людина дуже щира, а щирість розвиває віру в найкраще, у свій успіх, у власні сили.

Коли дитина просить батьків читати ту саму казку, варто проаналізувати, що саме вона хоче сказати таким проханням, чому у фантазіях звертається до того чи іншого героя – так само й зі схильними до проявів віктимності, людина проявляє в казці себе, але водночас, за допомогою інших учасників, знаходить інші, більш конструктивні способи вирішення наявних проблем.

У дослідженні взяли участь 48 осіб юнацького віку, із них 24 особи утворили експериментальну групу, що складалася із двох підгруп по 12 осіб, у якій було реалізовано авторську психологічну програму, а інші 24 особи були включені до контрольної групи, у якій навчальний процес мав традиційний характер. Учасники експериментальної та контрольної груп не відрізнялися за рівнями емоційного інтелекту та схильності до віктимної поведінки, які до та після формувального експерименту оцінювались за тими самими показниками й методиками, що і на констатувальному етапі дослідження.

Авторська програма була реалізована у вигляді тренінгу загальною кількістю 45 годин у позанавчальній роботі, із яких 30 годин групових занять, 15 годин – самостійна робота, що передбачала виконання домашніх завдань. Заняття проводилися раз на тиждень по три години кожне, форма занять – групова.

Аналіз результатів апробації програми довів її ефективність. За результатами порівняльного аналізу зафіксовано статистично значущі позитивні зміни в рівнях розвитку емоційного інтелекту досліджуваних з експериментальної групи ($p < 0,05$), у контрольній групі змін не зафіксовано.

В експериментальній групі до формувального експерименту низький рівень емоційного інтелекту був виявлений у 59,8% досліджуваних, після експерименту таких осіб залишилось 8,3%. Натомість кількість досліджуваних із середнім рівнем розвитку емоційного інтелекту збільшилась від 38,1% до 79,2%, а з високим – від 2,1% до 12,5% ($p < 0,01$).

Зафіксовано статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між результатами щодо рівнів управління своїми емоціями. До початку експерименту в експериментальній групі для 2,5% досліджуваних був властивий високий рівень управління емоціями, після експерименту таких осіб стало 25%, тоді як кількість досліджуваних із низьким рівнем управління емоціями зменшилася з 85,2% до 37,5% ($p < 0,01$).

Одним з ефектів формувального експерименту виявилася тенденція до зниження схильності досліджуваних до віктимної поведінки. В учасників експериментальної групи виявлено тенденцію до зниження рівнів схильності до віктимної поведінки. Ідеться про зменшення кількості учасників експериментальної групи з високим рів-

нем схильності до віктимної поведінки із 20,8% до 4,2%, зростання з низьким рівнем – від 29,2% до 41,7%. Водночас у контрольній групі статистично значущих змін констатовано не було.

Висновки. Юнацький вік – це період життя між підлітковим віком і дорослістю. У цьому віці в основному завершується фізичний розвиток організму, але водночас юнацький вік – це певна внутрішня кризовість. Саме юність актуалізує вибір між неясністю уявлень про себе, невизначеністю життєвої перспективи (що призводять до бажання приєднатися до групи однолітків, до залежності від чужої думки, до пасивності в ухваленні рішень) та власною унікальністю, життєвим самовизначенням, формуванням світогляду. Сучасна стратегія навчання та виховання спрямована на гармонійний розвиток особистості, але водночас саме внутрішня кризовість, внутрішні суперечності, вибір між двома полярними ставленнями до світу і до себе роблять юнака вразливим, можуть формувати схильність до деяких проявів віктимної поведінки.

Розвинений емоційний інтелект, як стійка ментальна здібність, розглядається як позитивний чинник міжособистісної взаємодії, що зумовлює сукупність емоційних, особистісних і соціальних здібностей, які впливають на здатність ефективно справлятися з вимогами і тиском навколишнього середовища, контролювати власні імпульсні прояви, утримуватися від фрустрації, вибудовувати потрібну лінію поведінки, досягати успіху в повсякденному житті, а також як емоційно-когнітивна здатність, яка полягає в емоційній сензитивності, обізнаності та здатності керувати емоціями, які дозволяють людині контролювати душевну гармонію, психічний стан, якість життя.

Припущення про те, що особи юнацького віку схильні до віктимної поведінки, мають недостатньо високий рівень емоційного інтелекту, його окремих складників, та певні психологічні особливості емоційного інтелекту, емпірично підтвердились, що і стало підґрунтям для розроблення програми розвитку емоційного інтелекту, що сприятиме водночас зниженню схильності до віктимної поведінки.

Ефективність авторської психологічної програми проявилась у розширенні в юнаків уявлень про емоційний інтелект і його роль у власній життєдіяльності; виробленні вмінь управління власними емоціями; розумінні емоцій інших людей, зниженні схильності до віктимної поведінки тощо.

Література:

1. Психология управления : курс лекций / Л. Аверченко и др. Новосиби. гос. акад. экономики и упр. Москва ; Новосибирск : Инфра-М, 1999. 149 с.

2. Андреева И. Азбука эмоционального интеллекта. Санкт-Петербург : БХВ-Петербург, 2012. 288 с.
3. Андреева И. Взаимосвязь социальной компетентности и эмоционального интеллекта у подростков. *Женщина. Образование. Демократия* : материалы 5-й Международной междисциплинарной научно-практической конференции. Минск, 2002. С. 194–196.
4. Андреева И. Взаимосвязь эмоционального интеллекта и личностной тревожности в подростковом возрасте. *Психологическое здоровье в контексте развития личности* : материалы Республиканской научно-практической конференции. Брест, 2004. С. 12–13. URL: <http://www.vash-psiolog.info/voprospsih/214/17733-predposylki-razvitiya-emocionalnogo-intellekta.html>.
5. Андреева И. Когнитивная психология : сборник статей / под ред. А. Лобанова, Н. Радчиковой. Минск : БГПУ, 2006. С. 7–11.
6. Андреева И. Когнитивные стратегии эмоциональной саморегуляции в педагогической деятельности. *Вести Белорусского государственного педагогического университета*. 2008. № 4. С. 31–35. URL: <http://www.psu.by/images/stories/spf/personal/andreeva/kognitivnyestrategii-emocionalnoj-samoreguljacji.pdf>.
7. Бантишева О. Психологичні прояви емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. *Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 2013 р. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2013. 35 с. С. 26.
8. Власова О. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : монографія. Київ. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 308 с.
9. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения : учебное пособие для вузов. Москва : Академия, 2006. 336 с.
10. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва : ВКТ, 2009. 478 с.
11. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект на работе. Москва : ВКТ, 2010. 476 с.
12. Ильин Е. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург, 2001. 752 с.
13. Клейберг Ю. Психология девиантного поведения : учебное пособие для вузов. Москва : ТЦ «Сфера», при участии «Юрайт-М», 2001. 160 с.
14. Кови С. Семь навыков высокоэффективных людей. Возврат к этике характера. ООО «Альпина», 2011. URL: <http://www.litmir.net/br/?b=132845>.
15. Коврига Н. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту : дис. ... канд. психол.

- наук: 19.00.01. Київ, 2003. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
16. Колісник Л. Проблема діагностики емоційного інтелекту. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С. Максименка, Л. Онуфрієвї. Вип. 26. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. С. 278–295.
  17. Крайг Г. Эмоциональный интеллект. Думай, просчитывай, побеждай. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 176 с.
  18. Кутеева В., Юлина Г., Рабаданова Р. Эмоциональный интеллект как основа успешности в профессиональной деятельности. *Отечественная и зарубежная педагогика*. 2012. № 3 (6). С. 59–65.
  19. Люсин Д., Ущакова Д. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования. Москва : Ин-т психологии РАН, 2004. 176 с.
  20. Манянина Т. Эмоциональный интеллект в организации информационно-психологической безопасности личности. *Развитие психологии в системе комплексного человекознания*. Ч. 2 / отв. ред. : А. Журавлев, В. Кольцова. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. 696 с. С. 515–518.
  21. Мединська Ю. Проблема віктимності у контексті емоційного інтелекту особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 191–201.
  22. Ривман Д. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 304 с.
  23. Родионова А. Исследование особенностей эмоционального интеллекта лиц, имеющих интернет-аддикции. *Перспективы науки и образования* : журнал. 2013. № 6. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/29859>.
  24. Смульсон М. Психология развития интеллекту : монографія. Київ, 2001. 276 с.
  25. Фишер Р., Шапиро Д. Эмоциональный интеллект в переговорах. Пер. с англ. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 336 с.
  26. Франк Л. Виктимология и виктимность. Душанбе : Ирфон, 1972. 22 с.
  27. Hughes M., Thompson H. Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies. San Francisco, 2009. 419 p.
  28. Kramer D., Kupshik G. Effect of rational and irrational statements on intensity and “in appropriations” of emotional distress and irrational beliefs in psychotherapy patients. *British Journal of Clinical Psychology*. 1993. V. 32. № 3. P. 41. URL: <http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF01205176>.
  29. Mayer J. Emotional intelligence information. 2005. URL: http://www.unh.edu/emotional_intelligence/.
  30. Mayer J. Emotional intelligence: Popular or scientific psychology. 2005. URL: <http://www.apa.org/monitor/sep99/>.
  31. Turp M. Hidden Self-Harm: Narratives from Psychotherapy. London : Jessica Kingsley Publishers Ltd., 2002. URL: http://www.goodreads.com/book/show/569645.Hidden_Self_Harm.

Bantysheva O. O. Theoretical justification of the psychological program for the development of the emotional intelligence of young people prone to victim behaviour

Based on a theoretical analysis of the literature the article substantiates the concepts of victimization, victim behaviour and emotional intelligence.

The author presents her own data indicating that the empirical study of psychological characteristics of the emotional intelligence of young people prone to victim behaviour revealed insufficient level of emotional intelligence among the test subjects. That was especially true for young people prone to aggressive, hyper social, actualized victim behaviour. Thus, most young people who participated in the empirical study did not know how to control their emotions and direct them in a constructive way; they were not emotionally flexible and hardly understood what other people felt and also how to interact with them. More than a third of the young people who took part in the study had a high level, and around a half of them – a medium level of victim behaviour. Only one in six of the young people studied had a low level of tendency to victim behaviour.

According to the results of the analysis of variance it was found that the higher emotional intelligence and also its partial indicators, such as “managing your emotions” a young person has, the lesser is his inclination to victim behaviour, especially to such kinds as “aggressive” and “hyper social.” Psychological characteristics which were identified in this work attested to the feasibility of working on a special psychological emotional intelligence development program for young people, which at the same time will help to reduce the propensity to victim behaviour.

Active methods and group work techniques were used in the psychological program which ensured the development of those elements of emotional intelligence in young people which could help reduce the propensity to victim behaviour.

As a result of testing, the effectiveness of the program was proved, which was manifested, in particular, in the better understanding of what emotional intelligence actually is and what role it plays in a young person's life, as well as in developing the ability to control emotions, understand emotions of other people, reduce the propensity to victim behaviour etc.

Key words: *victimization, victim behaviour, predisposition to victimization, emotional intelligence, development of emotional intelligence, reduction of propensity to victimization.*